

Türkiye’de Modernleşme Din, Siyaset ve Toplumsal Değişme

Özge Seda UĞRAŞ*

Mahmut H. Akın, 2021, Türkiye’de *Modernleşme-Din, Siyaset ve Toplumsal Değişme*, Türkiye Notları Yayınları, 1. Baskı, s. 249, Ankara – ISBN: 978-605-7489-52-4

Siyaset sosyolojisi, İslamcılık, Muhafazakârlık ve Türk modernleşmesi üzerine çalışmaları olan Mahmut H. Akın’ın 2006 ile 2020 yılları arasında farklı kitap ve dergilerde yayınlanmış makale ve kitap değerlendirmelerinin edisyon halinde basıldığı *Türkiye’de Modernleşme-Din, Siyaset ve Toplumsal Değişme* adlı kitabında toplamda 11 makale ve 3 kitap değerlendirmesinden oluşan 14 bölüm yer almaktadır. Yazar ilk olarak okuyucuya ‘*Tarihsel ve Sosyolojik Bir Mesele Olarak Türk Modernleşmesi*’ bölümüyle, Türk Modernleşmesine giriş mahiyetinde sürecin tarihsel ve sosyolojik kökenlerini sunmayı amaçlar. Sürecin kavramsal çerçevesini oluştururken; Türk Modernleşmesi alanında duayen olmuş, alanda çalışma yapmak isteyenlerce baş yapıt ya da temel kaynak olarak kabul edilen isimlerin modernleşme teorilerini okuyucuya yeniden hatırlatır. Şerif Mardin, Niyazi Berkes ve Kemal Karpat gibi özellikle tarihsel sosyoloji alanına büyük katkı sağlamış sosyal bilimcilerin modernleşme teorilerine değinmek, metnin bütünselliğini yakalayabilmek adına büyük önem taşır. Şerif Mardin modernleşme sürecinde bürokratik merkezileşmeden söz ederek, oluşan

* Arş. Gör., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, osedatuylu@gmail.com, ORC ID: 0000-0002-8824-6034

yeni kamusalığın sosyolojik etkilerini tartışır ve dönüşümü anlamada anahtar kavram olarak merkez-çevre ilişkisini esas alır. Mardin’e göre modernleşme, toplumların gittikçe farklılaştıkları ve merkezileştikleri bir süreçtir. Bu sürecin sonucunda toplumun bazı fonksiyonları merkezde toplanırken yeni gruplar doğar ve toplumun fonksiyonları birbirinden ayrılır (2012, s. 25). Böylece ortaya çıkan bürokrasi kavramı ve bu kavramın temsilcileri olan bürokratlar merkezi, geleneksel halk ise çevreyi temsil eder. Niyazi Berkes, laiklik ve çağdaşlaşma kavramlarını birbirine eş değer tutarak “geleneksel olan her şeye kutsallık niteliği verme eğiliminin” çağdaşlaşma süreciyle güçlendiğini savunur (Berkes, 2011: 537). Berkes’ e göre din, geleneğin en son sığınağı ve savunma kalesidir (2000, s. 107). Din ve gelenek iç içe geçmiştir bu nedenle modernleşmede devrimci bir görüş benimseyerek radikal kopuşlarla modernleşmenin gerçekleşeceğini savunur. Kemal Karpat ise modernleşmenin toplumun kendi iç dinamikleri merkezinde geliştiğini, “toplumu bir arada tutan çimentonun İslami gelenek ve göreneklerden türediğini, bu değerleri yok saymak yerine Türklerin kültürel ve tarihsel mirasının bir parçası olduğunun kabul edilmesi” gerektiğini savunur (2007, s. 315). Karpat’ın modernleşme teorisinde Berkes’te olduğu gibi Cumhuriyetle başlayan bir kopukluk yoktur. Çalışmada yazar, bu üç ismin modernleşme teorilerini tarihsel ve sosyolojik gerçeklikleriyle okuyucuya sunarak kendi perspektifini netleştirmektedir. Şerif Mardin’in *Türk Modernleşmesi* veya Niyazi Berkes’in *Türkiye’de Çağdaşlaşma* eserleri kendi başlarına birer başyapıt olsa da yazarın bu isimlere bir de Karpat’ı eklemesi (bilindiği gibi K. Karpat diğer tarihçilerden farklı olarak teoriye ek olarak ampirik verileri kullanarak veri odaklı çalışmıştır) çalışmanın ayırt edici özelliklerinden birisidir.

Türk modernleşmesine genel bir çerçevesiyle giriş yapan yazar, modernleşme sürecinin normalinden fazla sancılı geçme nedenlerinden biri olarak da gördüğü Türkiye’de din ve ideoloji ilişkisini ‘*İdeolojiye Karşı İdeolojinin Üretilmesi: Türkiye’de Din ve İdeoloji İlişkisi*’ bölümünde sosyal gerçeklik merkezinde yorumlamaya çalışır. Bu iki kavramın karşılaştırılmasında esas olan ve tartışmalara neden olan nokta ise, sosyal gerçekliği anlamada her iki kavramında kullanılıyor olmasıdır. Yazar da sosyal gerçekliği insan ile ideoloji arasındaki ilişkiyi anlamada esas alır. Çünkü yazara göre ideoloji, insanların dâhilinde yaşadıkları sosyal gerçekliği anlamaları ve yorumlamaları için önemli bir temel sağlamasının yanında sosyal gerçekliği benzer ya da fark-

lı tarzda yeniden üretmenin de yollarından biridir (s. 39- 41). Yazar, Cumhuriyetin kurulmasından tek partili döneme, çok partili hayattan günümüze kadar din ve ideoloji ilişkisini tartışır. Cumhuriyetin ilk dönemlerinde ulus devlet ideolojisinin bir siyasal din işlevi gördüğü iddiasındadır. Yazara göre, dinin konumu kamusal alanda tartışıldıkça her iki kesim de yani ulus devlet ideolojisini benimseyenlerle, dini ve geleneksel değerlerini muhafaza etmeye çalışanlar daha fazla muhafazakârlaşmış, tepkiler daha ideolojik bir hale gelmeye başlamıştır. Resmi ideoloji siyasal bir din gibi bir işlev gördükçe, kendisine karşı ideolojilerin üretilmesine neden olmuştur.

Yazar din ve ideoloji ilişkisinin hemen ardından *'Türkiye Modernleşmesi Karşısında Dini Gruplar'* bölümünde Türk modernleşmesi karşısında dini gruplara ve bu grupların modernleşmeyle olan ilişkilerine yer verir. Bu sıralama okuyucunun Türkiye özelinde din ve modernleşme tartışmalarını anlaması açısından oldukça önemlidir. Din meselesinde radikal bir zihniyetin oluşmasına dair tarihsel ve sosyolojik çıkarımlarda bulunan yazara göre, Türkiye'de modernleşme süreci Batı'daki gibi okullaşma yoluyla eğitimle gerçekleşmiştir. Geleneksel ve dini kökenden gelerek yatılı ve kapalı eğitim kurumlarıyla yeni ve seküler bir kültürel hafızanın inşa edilmesiyle kültürel bir mesafe oluşmuştur ve bu mesafe sosyolojik bir krize dönüşmüştür. Bu noktadan çıkış yolunun ise toplumdaki travmaların aşılması, sistemin dışında kalan grupların ötekileştirilmemesi olduğunu iddia eder. İmam-öğretmen, tekke/zaviye-okul, atanmış-seçilmiş karşılıklarının bu kültürel mesafe dolayısıyla oluştuğunu savunan yazar, kültürel bölünmenin din merkezinde yaşandığını ifade eder. 1950'li yıllara kadar devlet merkezli bir modernleşme yaşandığını, 1950 sonrasında ise mekânsal dönüşümler, köyden kente göçle birlikte modernleşmenin devlet kontrolünden çıktığını, mevcut modernleşmeye alternatif bir modernleşme süreci yaşandığını ifade eder. Yazar, dini cemaatlerin siyasetle ilişkilerini bir çeşit patronaj ilişkisine benzetir (s. 72). Göç süreci ve sonrasında toplumsal entegrasyonu sağlamada dini cemaatlerin kilit rol oynadığını savunan yazar, Türkiye'nin demokrasi tecrübesinin önemli siyasal aktörleri olarak dini cemaatleri vurgular (s. 73). *Türkiye Siyasi Kültüründe Laiklik Meselesi ve 15 Temmuz Sonrası Laiklik Tartışmaları'* bölümü, modernleşme merkezinde laiklik uygulamalarını ve 15 Temmuz darbe girişimini sebep-sonuç ilişkileri çerçevesinde değerlendirir.

'İki Modernleşme Arasında Türkiye'de Siyasal Kültür Değişmesi ve Medya' bölümünde genel bir modernleşme tartışması yapan yazar, Türk Modernleşmesine en başından beri hâkim olan 'kültürel bölünme'den bir kez daha söz eder. Devlet ile millet arasındaki siyasal kültür mesafesinin oluşmasında bu kültürel bölünmenin baş etken olduğunu savunan yazar, modernleşmeyle birlikte kamusal alanın dönüşümünde basının rol ve etkisini tartışır. Sonuç olarak tarihsel gerçekliği de esas alarak, siyasi dengelerin sağlanmasında sadece halk ya da bürokrasinin yetmediği, medyanın da desteğinin şart olduğu sonucuna ulaşır. Bu bölüm okuyucuya yazarın gündelik siyasette medyanın gücünü göstererek bir kez daha hatırlatması nedeniyle daha önemlidir. 1960 ile 1980 arasındaki siyasetten ve siyasal kültürden farklı olarak özellikle 1980'lerin sonları 1990'lı yılların başlarında hayatımıza giren 'medya' gerçeği, günümüzün yadsınamaz derecede en önemli faktörlerinden biridir. Yazarın da bu durumun farkında olan alanda yeni bir tartışmaya girmesi dikkat çekicidir.

'Yabancıda Aranan Yerlilik' bölümünde yazar, Osmanlı döneminden miras kalan 'yerlilik' tartışmalarıyla birlikte başlayan 'toplum mühendisliği' sürecinden bahseder. Modernleşme süreci içerisinde neyin yerli neyin olmadığı, sınırların kim tarafından neye göre belirlendiği sorusu durumu daha da karmaşık hale getirmiştir. Yeni gelen geleneksel kesim tarafından 'yabancı' kabul edilirken; geleneksel yerliliği savunanlar da yeniliği savunanlar tarafından radikallikle ya da bağnazlıkla suçlandığı gerçeği pek çok kesim tarafından kabul edilen bir durumdur. Ancak burada önemli olan ve her iki kesiminde gözden kaçırıldığı nokta ise, bu tartışmaların her iki tarafı da besleyerek, birbirlerine güç vermesidir. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki yerliliğin bir çeşit yapı bozumu uygulamaları haline geldiğini savunan yazar ise yerlilik üretmek isterken nesiller arasında bir kopukluk yaşandığını, yabancılaşmanın arttığını belirtir. Yerli olma tartışmalarının bile kendi içinde bir yabancılaşmaya neden olduğunu, bu nedenle yerliliğin kendi halinde var olan bir tepki ya da pratik olduğunu ifade eder (s. 125).

'1980 Sonrası Dönemde İslamcılarda Modernlik Karşıtlığı' bölümünde yazar, şimdiye kadar yapmış olduğu modernleşme tartışmalarını 1980 sonrası ve İslamcı kesim özelinde tartışarak sınırlandırır. Bilindiği gibi, 1980 sonrası yalnızca İslamcılar için değil toplumun 'farklı' kabul edilen birçok kesiminin kamusal alanda görünür olarak, taleplerini tam

anlamıyla özgür olmasa da sesli bir biçimde ifade etmeye başladığı tarihtir. Küreselleşen dünyada liberalleşme ve Postmodern söylemlerin merkezinde, İslamcılar da kendisine yeni bir alan bulmuştur. Yazar da bu yeni alana en çok bilinen ve duayen kabul edilen İslamcıların sembol isimlerinden İsmet Özel ve 'Üç Mesele' teziyle girmiştir. Daha sonra Ali Bulaç ve Abdurrahman Aslan'ın eserlerine yer vererek; bu üç ismin Batı düşüncesi karşısında modern, teknik ve dünya görüşlerini okuyucuya sunmayı amaçlayarak; bu üç ismin, şimdiye kadar Batı medeniyeti karşısında sıklıkla İslam medeniyetine vurgu yapan İslamcılardan ayrıldığını ifade eder. Yazarın, dini grupların modernleşmeyle olan ilişkisine değinirken İslamcı üç sembol ismin görüşlerine yer vererek, modernleşmenin dini gruplar açısından başka bir boyutunu okuyucuya sunması kritik önemdedir. Çünkü önceki bölümlerde genellikle modernleşmenin karşısında konumlanan dini gruplara yer verirken; özellikle 1980 sonrasında bu tartışmaların İslamcı entelektüellerdeki karşılığını vermesi, okuyucuya başka bir tartışma alanı açtığını gösterir. Şimdiye kadar modernizmi savunan kesimlerce çoğunlukla haksız bir eleştiriye uğrayan İslamcı kesimin de artık bu tartışmalara yön verecek şekilde güçlendiğini, yön verecek hale geldiğini gösterir.

'Türkiye'de Kent Sosyolojisi Alanına Yeni Bir Katkı: Kent Dindarlığı Meselesi' bölümünde, Türkiye'nin kentleşme tecrübesi bağlamında kent dindarlığı kavramını tartışır. Şüphesiz bu tartışmalar 1980 sonrası güçlenen dindar, İslamcı kesimden bağımsız gelişmemiştir. Toplumun kültürden siyasete, ekonomiden akademiye kadar yeni aktörlerinin aslında 'kır kökenli ama yeni kentli' aktörler olduğunu vurgulayan yazar, Türkiye'de kentleşmenin modernleşmenin bir alt süreci olarak gerçekleştiğini savunur (s. 167). Kent dindarlığının ise, kent ve din ilişkisinin Türkiye'de kentleşmeyle birlikte nasıl üretildiği meselesini anlama yollarından biri olduğunu ifade eder. Öte yandan kent dindarlığının, Türkiye'de muhafazakârları makul siyaset yapma arayışına ve kendileri gibi olmayanlarla bir arada yaşama vurgusuna yönlendirdiği iddiasındadır (s. 168, 175). Kent Dindarlığı tartışması, modernleşme sürecinin başlangıcından din-ideoloji ilişkisine, 1950 sonrasında beklenmedik bir devinimle artarak devam eden köyden kente göçün ve 1980 sonrasında dindar kesimin kentlerin yeni ancak güçlü bir sakini olması gerçeğinin bir sonucudur. Yazar, bu bölümde şimdiye kadar yapmış olduğu tartışmaların sonuçlarından biri olarak 'kent dindarlı-

ğı’ meselesine girmiştir. Kentleşme ve kentlileşmenin oldukça hızlı ve sosyo-demografik etkenlerden bağımsız bir biçimde geliştiği Türkiye örneğinde bu tartışma, alana büyük katkı sağlayacak ve geliştirecektir.

‘Türkiye’de Muhafazakârlığın Direnme Odağı Olarak Aile’ bölümünde, bir toplumsallaşma ve siyasallaşma aracı olarak aileyi temel alan yazar, muhafazakârlığı güçlendiren bir kurum olarak ailenin sisteme karşı sessiz bir direnişle muhafazakârlığını gelecek nesillere taşıdığını savunur (s. 180). Özellikle yatılı okul ve devlet ideolojisi arasında kalan çocuğun ailesinden gelen muhafazakâr gelenekle, okuldan edindiği devlet ideolojisi arasında kalarak sosyo-psikolojik olarak bir sıkışma, arada kalmışlık yaşadığını savunur (s.183). Yazara göre, bu noktada okul, yeni toplum düzeninin bir aracıyken; aile, modernleşmenin karşısında muhafazakârlığın ve gelenekselliğin en önemli temsilci kurumu olmuştur ve bu muhafazakâr direnişin temelinde aile vardır (s. 194). Kent Dindarlığı meselesinin akabinde, kentlerde bireyleri geleneksel ve dini bağlarıyla tutma görevini üstlenen muhafazakarlığın aile olan ilişkisine yer vermesi, metindeki kavram bütünlüğünü gösterir.

‘Ortadoğu’da Ortadoğu’ya Yabancılaşmak Üzerine’ bölümünde, yazar Türkiye Cumhuriyeti kurucu düşüncesinde Doğulu olma durumundan kurtulmak için Doğu’yu ötekileştirerek Doğu’yu aşma düşüncesinin hâkim olduğunu savunur (s. 200). Ancak yazara göre, mevcut yerliliğe karşı laiklik düşüncesinin öne çıkarılarak, ulus devlet düşüncesinin merkezinde yer alan toplum mühendisliği düşüncesi, bir kültür mühendisliğiyle de sonuçlanmış; iktidar sahiplerinin isteği doğrultusunda medenileşme ya da yabancılaşma ayrımı yapılmıştır. Cumhuriyet dönemindeki toplum mühendisliğinin Batı medeniyetiy-le bütünleşme amacı, geçmiş medeniyet birikimini kültürel olarak pasifize eden bir siyaset üretmiştir (s. 205). Eski ile yeni arasında oluşan uçurumların, self oryantalizm üzerinden bir yabancılaşma ürettiğini savunur.

‘Üniforma: Türk Modernleşmesinde Kültürel İktidar İlişkilerini Anlamada Anahtar Bir Sembol’ bölümünde ise, kültürel iktidar ilişkilerinde bir sembol olarak üniformayı ele alan yazar, sembollerin kültürel iktidar üretme üzerindeki gücünden söz eder. Yazara göre, üniforma, onu giyeni giymeyenden ayıran sembolik bir iktidarı temsil eder (s. 211). Türk modernleşmesinin kamusal alandaki görünümünün üniforma üzerinden değiştiğini; bunun da gerçekleşmesinde üniformanın

beden ve mekândaki varlığının kültürel alan ve iktidar üretmesiyle ilgili olduğunu savunur (s. 215-216). Üniformanın Türk toplumunda 'kült' değerlerden biri olarak kabul edildiği gerçeği göz önüne alındığında kitabın bütününe anlaşılmasında yazarın da iddia ettiği gibi bir anahtar sembol olduğu gerçeği önemlidir. Yazar çalışmanın son üç bölümünü kitap değerlendirmesine ayırır. Cihan Aktaş'ın *'Türbanın Yeniden İcadı'*, Lütfi Sunar editörlüğünde *'Türkiye'de Toplumsal Değişim'* ve Levent Ünsaldı'nın *'Burada Ne Oluyor: Türkiye'de Etkileşimlerin Ekolojisi Üzerine Bir Deneme'* kitap değerlendirmesini yapar.

Sonuç olarak, kitaptaki bölümlerin tamamında yazarın dilindeki yalınlık, meseleleri açıklarken kullandığı net ve anlaşılır dil, metinlerdeki akıcılık oldukça önemlidir. Okuyucuyu yormadan, okuyucuda oluşabilecek sorulara mümkün mertebeye metnin içerisinde cevap vererek bütünsellik sağlanmıştır. Neredeyse her bir bölüm bir önceki meselenin pekiştiricisi ve okuyucudaki kavramsal boşlukları dolduracak vaziyette düzenlenmiştir. Literatürde mevcut olan genel modernleşme tartışmalarının tarihsel boyutuna temel bir giriş yapılmış ancak bu tarihsellikte boğulmadan, okuyucuyu da boğmadan bu modernleşmenin sonuçlarını dini gruplar üzerinde tartışmıştır. Dini gruplar arasında karşılaştırmalı ve dönemsel bir ayrımla yapılan modernleşme tartışmalarının belli bir grupla sınırlandırılmış olması çalışmanın geliştirilmesi gereken yönlerindedir. Şöyle ki, dini grupların karşısında konumlandığı kabul edilen seküler kesimlerin modernleşmeyle olan ilişkilerine oldukça sınırlı bir biçimde yer verilmiştir. Bu çerçevede karşıt olduğu belirtilen bu iki kesimden seküler olanların, tarihsel ve sosyolojik gerçekliklerine, toplumsal taleplerine değinip, yeni dönemde dini grupların geçirdiği dönüşümleri de düşünerek karşılaştırmalı analizlerle meselenin bu yönü de geliştirilebilir. Yazarın sağlam bir zemine oturarak oluşturduğu düşüncelerini güncel sosyo-ekonomik perspektifleri de içine alan, yeni dönemle eski dönemi karşılaştırabilecek güncel yazılarla çalışma desteklenebilir. Bu sayede okuyucu modernleşme sürecinin başlangıcından 1980 sonrasına gelen serüvenini, belli bir grup örneğinde de olsa günümüzle daha kolay bağdaştırır olacaktır. Genel olarak çalışmanın literatüre büyük bir katkı sağladığını ve alanda çalışacaklar için yepyeni tartışmalar ortaya atarak alanı geliştirme ve genişletme potansiyelini barındırdığını söyleyebiliriz.

Kaynakça

- Berkes, N. (2000). 'Türkiye'de Çağdaşlaşma Olgusu'. *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme* içinde. Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay (Ed.). İstanbul: Alfa Yayınları. 105-124.
- Berkes, N. (2011). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. Ahmet Kuyaş (Haz.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Mardin, Ş. (2012). *Türk Modernleşmesi- Makaleler 4*. Mümtaz'er Türköne ve Tuncay Önder (Der.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karpat, K. (2007). *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi 1876-1980*. Esin Soğancılar (Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.